

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

СОЛОНЕНКО Надія Степанівна

УДК 372. 833

**ЗМІСТ І МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ
УЧНІВ 10 – 11 КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ**

13.00.02 – Теорія та методика трудового навчання

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, кафедра трудового навчання, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник : доктор педагогічних наук, професор **Терешук Григорій Васильович**, Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор **Вихрущ Анатолій Володимирович**, Тернопільський експериментальний інститут педагогічної освіти, проректор з наукової роботи

кандидат педагогічних наук, доцент **Рудакевич Марія Іванівна**, Українська Академія державного управління при Президентові України, докторант

Провідна установа: **Бердянський державний педагогічний університет ім. П.Д.Осипенко**, кафедра професійної педагогіки і методики трудового навчання, Міністерство освіти і науки України, м.Бердянськ

Захист відбудеться “_31_” _січня_ 2001 року о _16³⁰_ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.05 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м.Київ, вул.Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м.Київ, вул.Пирогова, 9)

Автореферат розісланий “_21_” __грудня__ 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Захарченко Р.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Ринкові перетворення завжди належали до найактуальніших проблем у всьому світі. Україна, як молода незалежна держава, відкриває для себе шлях переходу до економіки, що регулюється ринком. Ринкова економіка пройшла довгий шлях еволюції, перш ніж набрала сучасного вигляду.

Україна поринула у нові економічні відносини, не вирішивши, здавалося б, найголовнішого і найпростішого завдання - підготувати людей, ознайомити їх з основами ринкових відносин. Проте, жити в ринку доводиться і тим, хто схильний до підприємницької діяльності й на свій страх і ризик намагається організувати якусь справу, і домогосподаркам, і вчителям, і лікарям, артистам, які на перший погляд, здавалося б, безпосередньо економічно з ринком не зв'язані. Але це не так. Ринок вимагає від усіх нового рівня знань.

Перехід на початку 90-х років до нової моделі господарювання, адекватної ринковій економіці, становлення та розвиток підприємництва на основі самостійної ініціативи та трансформації державної власності в інші форми, визначення конституційних основ незалежної Української держави суттєво позначилися на всіх напрямках розвитку нашого суспільства: політичному, економічному, культурному, освітньому.

Ефективність будь-якої діяльності великою мірою залежить від раціонального управління. В усі часи особливо високо цінувалися люди, що мали управлінський, організаторський талант. Володіння функціями діагностування, керівництва, аналізу і коригування процесом діяльності - визначальна умова високопрофесійного управління. Він потрібен в будь-якій сфері суспільного життя та виробництва: для управління організацією, в сфері побуту, управління трудовим, промисловим, сільськогосподарським колективом і т. ін.

З розвитком виробництва потреба в управлінських кадрах різко зростає. Отже, суспільство не може покладатися тільки на очікування самородків. Виникла необхідність в досить масовій появі високопрофесійних управлінців.

Без глибокого знання ринкової економіки не можна розібратись у хитросплетіннях економічного життя, підприємницької діяльності. Без знання основ діяльності бірж і банків, форм економічних відносин дуже непросто пристосуватись до ринкових умов життя.

Починати необхідно з вивчення у школах, ліцеях, гімназіях, училищах і коледжах основ підприємницької діяльності та основ управління (менеджменту).

Вже сьогодні можна стверджувати, що в галузі освіти зроблено перші практичні кроки в цьому напрямку: визначаються основні шляхи формування в школярів загальнолюдських цінностей на основі положень Закону України "Про освіту" та Державної національної програми "Освіта" (Україна XXI століття); відбувається впровадження та апробація нових підходів у підготовці школярів, зважаючи на соціальне замовлення школи.

Педагогічні пошуки вчених та вчителів-практиків зумовили нагромадження значної кількості експериментального матеріалу, на основі якого створено ряд програм нових навчальних курсів, які стосуються і одного з перспективних напрямів розвитку трудового навчання, а саме: ознайомлення учнів з основами ринкової економіки та різними формами господарювання, з основами управління (менеджменту).

Аналіз педагогічної, методичної, науково-популярної літератури показав, що, незважаючи на новизну й недостатню розробленість означеної проблеми, підґрунтя для її розв'язання закладено в роботах вітчизняних вчених: Д.О.Закатнова, А.Д.Колихалової, Д.О.Тхоржевського, Г.Є.Левченка, В.Я.Плахути, М.П.Тименка, О.М.Ястремської та інших; російських вчених В.М. Власової, В.О.Полякова, Н.І.Романової, М.Х.Хайбулаєва та інших, а також зарубіжних дослідників М.Мескона, М.Альберта, Ф.Хедоурі та інших.

Окрім педагогічні аспекти підготовки учнів до управлінської та підприємницької

діяльності розглянуті в дисертаційних дослідженнях Г.О.Воїтелевої “Педагогические условия обучения старшеклассников управленческой деятельности в процессе трудовой подготовки”, В.В.Дрижака “Педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності”, О.М.Камишенченко “Зміст економічної освіти школярів”, Р.І. Лучечка “Формування готовності старшокласників сільських шкіл до трудової діяльності в умовах ринкових відносин”, К.М.Старченка “Виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудої діяльності” та інших.

Проте, на сучасному етапі розвитку національної школи суттєвим недоліком є те, що більшість згадуваних програм, які розроблені на рівні шкіл або регіонів, не приділяють достатньої уваги менеджменту, не мають наукового обґрунтування та залишаються експериментально неперевіреними в шкільних умовах. Звичайно, це негативно відбивається на результатах навчально-виховного процесу.

На нашу думку, основна причина такого стану справ полягає в тому, що зміст підготовки учнів до підприємницької діяльності, основ управління (менеджменту), методи їх здійснення не досліджені на рівні науково виваженого комплексного підходу, не пройшли експериментальної перевірки в шкільних умовах на предмет доцільності, доступності й ефективності методики їх викладання.

Саме суперечністю між актуальністю, новизною проблеми та її недостатньою теоретичною розробкою та відсутністю експериментальних досліджень обумовлений вибір теми нашого дослідження: “Зміст і методика навчання менеджменту учнів 10-11 класів загальноосвітніх шкіл”.

Об'єктом нашого дослідження є підготовка з менеджменту учнів 10-11-х класів загальноосвітніх шкіл.

Предмет дослідження – зміст і методика вивчення курсу за вибором “Менеджмент” в 10-11 класах загальноосвітньої школи.

Мета дослідження - розробити та експериментально перевірити зміст, структуру і методику викладання курсу за вибором “Менеджмент” для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) виявити соціальне значення підготовки школярів та розкрити сутність менеджменту як одного з напрямків сучасної економічної освіти;
- 2) сформуванню понятійний апарат та дидактично обґрунтувати зміст курсу за вибором “Менеджмент” для учнів 10-11 класів загальноосвітньої школи;
- 3) розробити методику навчання менеджменту школярів на основі розробленого навчального курсу;
- 4) експериментально оцінити ефективність розробленого курсу та методики його викладання.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що старшокласників загальноосвітньої школи доцільно і можливо знайомити з основами менеджменту, які мають стати органічною складовою їх трудової підготовки. Припущення стане дійсністю, якщо:

зміст основ менеджменту включатиме базовий мінімум теоретичних знань і практичних умінь, необхідних для ефективного управління, визначених на основі всебічного аналізу різних форм і видів сучасного менеджменту;

методика викладання ґрунтуватиметься на психологічних закономірностях процесу пізнання, активних методах навчання, які моделюють реальні процеси управління в різних сферах трудової діяльності.

Методологічну основу дослідження становлять психолого-педагогічна теорія активізації пізнавальної діяльності особистості; теоретичні положення про національну культуру як соціальне явище; основні положення Закону України “Про освіту”; положення

про реформування навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, викладені в Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття). У процесі проведення дослідження враховувався діалектичний характер творчої особистості та її взаємодії з суспільством.

Теоретичною основою дослідження стало звертання до базисних положень теорії пізнання і діяльності людини (Л.С.Виготський, О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн), теорії розвиваючого навчання і активізації пізнавальної діяльності (А.І.Матюшкін, М.І.Махмутов, П.І.Підкасистий, М.М.Скаткін, І.С.Якиманська), теорії оптимізації педагогічного процесу (І.С.Архангельський, Ю.К.Бабанський, В.П.Беспалько, А.П.Верхола, А.В.Петровський, Н.Ф.Тализіна, С.А.Шапоринський),.

Значний інтерес для нас являли наукові дослідження в галузі трудового і професійного навчання (Балаян Е.О., Вихрущ А.В., Гушулей Й.М., Жиделев М.А., Катханов К.Н., Качнев В.І., Клочков І.Д., Корнійчук О.Д., Кузьменко В.В., Левченко Г.С., Линда А.С., Мадзігон В.М., Мілерян Є.А., Новіков О.М., Рожнов Я.А., Сидоренко В.К., Терещук Г.В., Тхоржевський Д.О., Хорунжий В.І.).

Для вирішення поставлених завдань на всіх етапах дослідження застосовувався комплекс різних **методів**, які взаємно доповнювали один одного: вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури вітчизняних та зарубіжних авторів, навчальних програм, підручників, навчальних та методичних посібників; вивчення й узагальнення досвіду трудового навчання у закладах освіти України; ретроспективний аналіз власного багаторічного досвіду роботи викладачем фахових дисциплін у Кременецькому педагогічному коледжі; усне та письмове опитування; діагностичні контрольні роботи; педагогічний експеримент, якісний та кількісний аналіз його результатів.

База дослідження. Джерелознавчу базу дослідження складала психолого-педагогічна, методична література: навчально-програмні документи, монографії, дисертації й автореферати дисертацій, наукові статті, навчальні та методичні посібники. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась протягом 1994 - 2000 р. Всього до експериментальної роботи було залучено 437 учнів. Апробація навчально-програмних та нормативних матеріалів здійснювалась у Заліщицькій ЗОШ №2 (10-11 класи), Козівській ЗОШ №1 (10-11 класи), Кременецькій ЗОШ №5 (10-11 класи), Кременецькій гімназії (10-11 класи) та Тернопільській ЗОШ № 5 (10 класи).

Дослідження проводилось в **три етапи** протягом 1994-2000р.р.

На першому етапі (1994-1996р.р.) вивчався стан досліджуваної проблеми шляхом ознайомлення з педагогічним досвідом, теоретичного аналізу наукової та навчально-методичної літератури, навчально-програмних документів, визначалися методи підходи до розв'язання поставлених завдань, формулювалася робоча гіпотеза дослідження, визначалися мета та завдання дослідження, розроблялися навчально-методичні матеріали, здійснювались окремі пробно-пошукові експериментальні дослідження.

На другому етапі (1996-1998р.р.) здійснено планування, розроблено методику дослідно-експериментальної роботи, проведено констатуючий, основний формуючий експерименти.

На третьому етапі (1998-2000р.р.) продовжувався формуючий експеримент, здійснювалась систематизація й узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи, проводився контрольний експеримент, узагальнено результати дисертаційного дослідження.

Наукова новизна дослідження. Вперше на основі історико-педагогічного аналізу розроблено зміст і структуру за вибором “Менеджмент” як шкільного компонента загальної освіти, який побудований з врахуванням досвіду чотирьох основних шкіл управління (школа наукового управління, класичної, біхевіористської, кількісних шкіл) при збереженні провідної ролі класичної школи. Подальше вдосконалення знайшла

методика навчання менеджменту із застосуванням комплексу активних методів навчання, серед яких провідне місце належить діловим іграм. Сформовано понятійний апарат навчального курсу “Менеджмент”, розроблено дидактичну модель цього курсу, яка об’єднує два блоки: основний – *змістовний*, який є складовою навчального плану, доповнюючий – *процесуальний*, який забезпечує формування знань і умінь, розвиваючу і виховну спрямованість навчання.

Практичне значення дослідження полягає у розробці навчальної програми курсу за вибором “Менеджмент” для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, яка впроваджена в систему загальноосвітньої підготовки учнів шкіл міста Кременця та міста Тернополя в умовах реформування економіки України на ринкових засадах.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних позицій; застосуванням комплексу різноманітних взаємодоповнюючих методів, адекватних меті та завданням дослідження; тривалою дослідно-експериментальною перевіркою теоретичних ідей; об’єктивністю оцінювання та якісним аналізом результатів експерименту; репрезентативною вибіркою учасників педагогічного експерименту.

Особистий внесок здобувача в одержання наукових результатів дослідження полягає в розробці програми навчального курсу “Менеджмент” для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл та навчальної програми “Основи підприємництва та управлінської діяльності” (для студентів педагогічних училищ і коледжів); в розробці вихідних теоретичних положень; в багаторічному самостійному дослідженні різних аспектів проблеми; у проведенні дослідно-експериментальної роботи, обґрунтуванні належних умов для здійснення процесу навчання та створення дидактичних засобів; в узагальненні власного багаторічного досвіду старшого викладача Кременецького педагогічного коледжу імені Т.Г.Шевченка.

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом публікації праць, доповідей і виступів перед науково-педагогічною громадськістю. Основні положення і результати дисертаційного дослідження доповідались і пройшли обговорення на засіданнях кафедр основ педагогічної майстерності, трудового навчання Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (1994-1999р.р.), на щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу кафедр Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (1996, 1998, 1999р.р.). Найважливіші теоретичні положення і висновки дослідження доповідалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Педагогічна наука – сучасній школі” (Кременець, 1999), на міжвузівській науково-практичній конференції “Іноваційні підходи в професійній підготовці молоді” (Кременець, 1998), на семінарах і круглих столах Тернопільського інституту післядипломної освіти та на серпневих конференціях вчителів трудового навчання у місті Кременці.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження покладено в основу авторських навчальних програм. Навчально-програмні документи, методичні розробки та інструктивно-методичні матеріали, створені за результатами дослідження, знайшли практичне застосування в загальноосвітніх школах, педагогічних коледжах та позашкільних установах України.

Результати дослідження використовуються при проведенні занять з трудового навчання в загальноосвітніх навчально-виховних закладах Тернопільської області.

Публікації: результати дослідження знайшли відображення у семи публікаціях, серед яких 4 статті у фахових виданнях.

Структура дисертації: дисертація складається із вступу, двох розділів, коротких і загальних висновків та п’яти додатків. Повний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з

яких 176 сторінок основного тексту. У тексті міститься 17 таблиць. Список використаних літературних джерел налічує 246 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, теоретико-методологічні основи та методи дослідження, сформульовано завдання дослідження, розкрито наукову новизну та практичну значущість одержаних результатів дослідження.

У першому розділі “Соціально-педагогічні проблеми навчання менеджменту учнів загальноосвітньої школи” всебічно і ґрунтовно розглянуто теоретичні передумови навчання учнів 10-11 класів загальноосвітньої школи основам менеджменту. На основі глибокого аналізу сучасних суспільно-економічних процесів в Україні показано, що розбудова незалежної держави докорінним чином змінила умови життєдіяльності суспільства. Характерною рисою цього періоду є становлення ринкової економіки та розвиток підприємництва, управлінської діяльності. Такі радикальні перетворення вимагають адекватної розбудови національної освіти України. Передусім це стосується закладів загальної середньої освіти, які не здатні швидко реагувати на запити суспільства. На основі чисельних фактів в дисертації показано, що випускники шкіл в основній масі виявляються мало пристосованими до надзвичайно мінливих реалій життя і невдовзі можуть поповнити ряди безробітних у той час, як залишаються незаповненими нові соціальні ніші.

Зміни в суспільно-економічному житті України актуалізували проблему освіти учнівської молоді. Вона може бути реалізована різними шляхами. Одним з цих шляхів, як показано в дисертації, може бути введення курсів за вибором. Це означає, що учні старших класів за вибором мають можливість вивчати певний напрямок виробничої діяльності: основи підприємництва, основи менеджменту, основи маркетингу і т. ін. Підготовка школярів в даному разі може виступати не тільки як елемент початкової професійної підготовки, а й як засіб певного соціального захисту школяра та його початкової підготовки до діяльності у ринковій сфері.

Як засвідчив проведений нами аналіз стану проблеми, обраної для дослідження, в освітянському просторі існує ряд навчальних програм для вивчення школярами основ менеджменту. Але кожна з цих програм спрямована на вивчення школярами швидше не основ менеджменту, а основ управлінської діяльності, які є більш вузькими в порівнянні з основами менеджменту. Для обґрунтування структури і змісту навчальної програми з основ менеджменту в дослідженні виконано дидактичний аналіз еволюції та генезису менеджменту як одного з напрямків сучасної освіти.

Проведений за літературними джерелами аналіз результатів соціологічних опитувань в Україні та наші власні спостереження засвідчують значний інтерес школярів до зазначених вище видів діяльності.

В дисертації показано, що проблема здійснення освіти у школі ускладнюється ще й тим, що в базовому навчальному плані менеджмент введено до шкільного компоненту. Цим самим директору школи надається право самому визначати, викладати чи ні економіку в його закладі. Стан справи показує, що більшість директорів не зацікавлена у викладанні менеджменту в їх школах, оскільки відсутнє належне навчально-методичне забезпечення цього навчального предмета. Так само це впливає і на систематизацію роботи по створенню та забезпеченню шкіл навчально-методичною літературою – Міністерство освіти надає підтримку (і не тільки фінансову) виданням з тих навчальних предметів, які віднесено лише до державного компоненту. Тому виникло “зачароване коло”: Міністерство освіти і науки

України і директори шкіл виступають проти введення менеджменту в державний компонент базового навчального плану школи, бо нема навчально-методичного та кадрового забезпечення, а це неможливо вирішити без введення менеджменту в державний компонент. Проте неважко зрозуміти, що створення належних умов для охоплення всіх без виключення учнів загальноосвітніх шкіл вивченням менеджменту – важлива передумова безболісного входження вчорашніх учнів у ринкове середовище, а отже, успіху ринкових реформ в Україні в майбутньому.

У процесі проведення дисертаційного дослідження ми прагнули обґрунтувати правомірність твердження про те, що вивчення учнями менеджменту в умовах багатукладної ринкової економіки буде ефективним, якщо основу навчального матеріалу складатиме базовий мінімум теоретичних знань та практичних умінь, відібраних на основі узагальнення відомостей про різні форми та типи структур управління, про школи та течії сучасного менеджменту, функції менеджменту з урахуванням економічних, виробничих та наукових тенденцій суспільства.

Проведений в процесі дослідження аналіз джерел і факторів відбору навчального матеріалу курсу “Менеджмент” дозволив визначити логіку і побудову його змісту. Конструювання змісту розглядалося нами як цілісний процес, який включає такі дії:

визначення структури і змісту менеджменту на основі аналізу відповідного соціального досвіду;

аналіз і класифікація видів і підвидів менеджерської діяльності з метою відбору найважливіших для вивчення в загальноосвітній школі;

аналіз менеджменту як напрямку економічної діяльності з метою подальшої деталізації елементів змісту навчання.

У своєму дослідженні зміст навчання учнів основам менеджменту ми розглядали як систему, елементами якої повинні бути:

сукупність знань, які забезпечують правильне розуміння суті понять, законів, принципів управлінської діяльності;

сукупність інтелектуальних, соціальних і практичних умінь та навичок, які сприяють ефективному розв’язанню конкретних завдань під час управлінської діяльності;

формування соціально-психологічних якостей особистості майбутнього управління, які мають бути основою для реалізації готовності займатися управлінською діяльністю;

компоненти і досвід творчої діяльності тощо.

Здійснений відбір та логіко-дидактичне обґрунтування дали підстави вважати, що внаслідок вивчення курсу “Менеджмент” **учні повинні знати:** вплив соціально-економічних умов на розвиток народного господарства України; теоретичні основи функціонування організацій як складних соціотехнічних систем, головні складові елементи організацій та процесу управління, теорії мотивацій і забезпечення ефективної діяльності організацій; володіти методологією організації ефективного управління формальною організацією на всіх його рівнях та етапах планування (стратегічне, поточне, оперативне), організація, контроль, регулювання, мотивація; організаційно-правові основи створення та діяльності підприємницьких структур в умовах ринку; **учні повинні вміти:** чітко визначати місію, головні цілі організації, ефективну стратегію управління, інноваційні можливості на основі аналізу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища для умов конкретного підприємства; застосовувати в практичній діяльності наукові основи управління виробничими ресурсами, колективами, а також конфліктами з метою забезпечення ефективного функціонування організацій.

Логічним завершенням відбору та систематизації навчального матеріалу з основ менеджменту стала розробка відповідної навчальної програми. Розроблена за результатами проведеного дослідження навчальна програма складається з п’яти основних розділів та сімнадцяти навчальних тем, кожна з яких розкриває окремі чітко окреслені елементи, течії,

моделі, функції та рівні менеджменту. В основу розробки нашої програми покладено метод експертних оцінок, який дав можливість визначити перелік необхідних для засвоєння понять, категорій та закономірностей менеджменту. В якості експертів виступали досвідчені вчителі трудового навчання Тернопільської області. При розробці програми враховувався зміст підготовленого на чолі з академіком Д.О.Тхоржевським державного стандарту освітньої галузі “Технології”.

Структурно розроблена програма передбачає формування в учнів дидактично обгрунтованої, логічно упорядкованої сукупності знань та умінь з менеджменту. Ця сукупність є чотирьохрівневою. Перший рівень визначає базовий навчальний матеріал, який структурує логічну завершеність кожної навчальної теми програми. Кожна тема в свою чергу включає певну сукупність основного навчального матеріалу, який є наскрізним в межах даної теми. Основний навчальний матеріал в свою чергу поділяється на локальні навчальні поняття, які можуть бути визнані як дидактичні одиниці для структурування навчальних занять. Покладена таким чином в основу програми ієрархія навчального матеріалу визначає його дидактичну субпідрядність і створює належні основи для конструювання технології навчання.

У другому розділі **“Організаційно-методичні основи навчання менеджменту учнів 10-11 класів загальноосвітньої школи”** визначено і теоретично обгрунтовано ефективні форми і методи навчання учнів менеджменту, який розглядається в дисертаційному дослідженні як курс за вибором. “Менеджмент” належать до навчальних предметів нового покоління, запроваджуваних в загальноосвітній школі. Нетрадиційність змісту цього предмета викликає необхідність розробки і нових підходів до його викладання. Як засвідчує наведений в дисертаційній роботі аналіз наукової літератури та навчальних посібників іноземних видань, найбільш вдалими методичними проектами для навчання основам управлінської діяльності вважаються навчальні заняття на основі дидактично обгрунтованих ділових ігор та тренінгів.

В процесі дослідження нами проаналізовано різні види ділових ігор як методу навчання і встановлено, що основою будь-якої ділової гри з основ менеджменту повинен бути процес моделювання реальних ситуацій в управлінській діяльності. Встановлено, що ділова навчальна гра повинна складатися з двох компонентів: моделі гри і самої гри. Модель визначає рамки і створює базу для самої гри. Гра дає учасникам можливість засвоювати відповідні ролі і приймати виважені рішення в рамках моделі.

Дослідно-експериментальна робота підтвердила, що педагогічна цінність використання ігрових методів навчання полягає насамперед у можливості формування таких якостей, які іншими способами протягом короткого часу виховати неможливо, а саме: комунікативні здібності, професійну етику, вміння аналізувати і обгрунтовано приймати правильне рішення. При цьому слід дотримуватися розумної міри застосування дидактичних ділових ігор, вони повинні бути реалізовані в такому об’ємі, щоб навчання не перетворилось на гру.

Розроблені в дисертаційній роботі підходи до навчання учнів менеджменту експериментально перевірені в ході навчального процесу в Кременецькій ЗОШ № 5 (10-А, 11-А кл.), Кременецькій гімназії (10, 11 кл.) Заліщицькій ЗОШ №2 (10-11 класи), Козівській ЗОШ №1 (10-11 класи) і Тернопільській ЗОШ № 5 (10-А, Б кл.). В основу оцінки доступності змісту та результативності запропонованої методики було покладено рівні та критерії сформованості в учнів знань та умінь з основ менеджменту.

В процесі формуючого експерименту для визначення рівня сформованих у школярів знань ми враховували їх об’єм (повноту, глибину і міцність), усвідомленість (самостійність суджень, обгрунтованість відповідей, системність). Ефективність засвоєння знань з менеджменту оцінювалась за такими параметрами:

відтворення знань на поняттєво-категоріальному рівні;

використання знань в стандартних, типових ситуаціях, що відповідає фундаментальному рівню.

Для оцінювання знань учнів в процесі дослідно-експериментальної роботи розроблялись системи тестів. Визначення діагностичної цінності розроблених тестових завдань здійснювалось за результатами попередніх контрольних робіт.

Ефективність сформованості вмінь оцінювалась за такими параметрами:

вміння, які передбачають виконання завдань з менеджменту за зразком, на основі раніше засвоєних еталонів, інструкцій, методів, що відповідає репродуктивному рівню сформованості вмінь;

вміння, які передбачають використання засвоєних знань з менеджменту в знайомій ситуації шляхом самостійного вибору та застосування типових методів та прийомів у вирішенні властивих для менеджменту ситуацій;

вміння, які припускають творче використання засвоєних знань з менеджменту в якісно новій ситуації шляхом пошуку та засвоєння власних оригінальних методів і прийомів у вирішенні типових для менеджменту ситуацій.

Результати формуючого експерименту засвідчили, що засвоєння учнями знань з основ менеджменту повинно здійснюватись: а) на організаційно-категоріальному рівні; б) на рівні, необхідному для усвідомлення стандартних типових ситуацій менеджменту.

Встановлено, що формування практичних умінь з основ менеджменту повинно здійснюватись в умовах: виконання завдань з менеджменту за зразком, на основі раніше засвоєних еталонів, інструкцій, методів, що відповідає репродуктивному рівню сформованості вмінь; у знайомій ситуації шляхом самостійного вибору та застосування типових методів та прийомів у вирішенні властивих для менеджменту ситуацій; в якісно новій ситуації шляхом пошуку та засвоєння оригінальних методів і прийомів.

В дисертаційній роботі показано, що головним оціночним орієнтиром підготовки з менеджменту є особистість школяра, його конкретні надбання в процесі навчальної діяльності, які повинні забезпечити поступовий перехід учня з фіксованого рівня, на початку вивчення менеджменту, на більш високий і максимально можливий. У зв'язку з цим, одним із завдань нашого дослідження була розробка рівнів та критеріїв оцінки управлінської підготовки, на основі яких можливо здійснити контроль за засвоєнням учнями знань з менеджменту та своєчасно вносити корективи в процес формування підготовленості школяра до управлінської діяльності. З опорою на еталонні алгоритми основних рівнів управлінської діяльності нами обгрунтовано чотири рівні підготовки старшокласників до управлінської діяльності (табл. 1):

Таблиця 1

Рівні управлінської підготовки	Якісна характеристика рівня управлінської підготовки
I	Управлінська діяльність в стандартних умовах, застосування типових алгоритмів, для яких характерна однозначна сукупність добре відомих, раніше відпрацьованих складних операцій з використанням обмеженої кількості оперативної й раніше набутої інформації
II	Управлінська діяльність за заданим складним алгоритмом без конструювання чи з частковим конструюванням рішень, яка потребує використання значної кількості оперативної та раніше засвоєної інформації
III	Управлінська діяльність з використанням складних алгоритмів, яка потребує конструювання рішення, а також використання великої кількості оперативної й засвоєної інформації

IV	Управлінсько-творча діяльність по створенню раніше невідомих теоретичних моделей, яка потребує здібностей, що забезпечують формування проблеми в складних ситуаціях, висунання та перевірку гіпотез, використання інформації. рівень якої перевищує раніше засвоєну.
----	--

Розглядаючи підготовку з менеджменту як багатогранний та взаємообумовлений процес, в ході якого здійснюються: відбір, систематизація та виклад навчальної інформації; сприйняття, усвідомлення, переробка цієї інформації; ефективно й результативно оволодіння навчальною інформацією та її використання, а також формування і розвиток властивостей і якостей особистості, необхідних у майбутній професійній діяльності, ми пропонуємо комплексний підхід до визначення критеріїв оцінки управлінської підготовки. При визначенні критеріїв оцінки управлінської підготовки, ми спиралися на наукове визначення сутності терміну “критерій”. Критеріями оцінки підготовки школярів з менеджменту нами визначені такі: рівень засвоєння управлінських знань; рівень сформованості управлінських вмінь; рівень розвитку управлінського мислення; рівень управлінської поведінки; рівень мотивації вивчення управлінських дисциплін.

Для оцінювання знань учнів в процесі дослідно-експериментальної роботи розроблялись системи тестів. Визначення діагностичної цінності розроблюваних тестових завдань здійснювалось за результатами попередніх контрольних робіт.

Для встановлення ефективності засвоєння учнями знань з менеджменту використовувався коефіцієнт ефективності засвоєння знань $K_{\text{еф. зн}}$:

$$K_{\text{еф. зн}} = \frac{C_n + C_\phi + C_{\text{пр}}}{N},$$

де C_n , C_ϕ , $C_{\text{пр}}$ – кількість вірних відповідей кожного рівня засвоєння знань;
 N – кількість школярів, що виконували контрольні тести.

На поняттєвому рівні 82,3% учнів експериментальних класів засвоїли управлінські знання, що на 28,3% вище, ніж в контрольних; на фундаментальному рівні учні експериментальних класів показали знання вище на 24,0%, ніж учні контрольних класів; а на прикладному рівні засвоєння знань різниця між експериментальними та контрольними класами сягає 17,0%.

Ефективність сформованості вмінь оцінювалась за такими параметрами: вміння, які припускають виконання завдань з менеджменту за зразком на основі раніше засвоєних еталонів, інструкцій, методів, що відповідає репродуктивному рівню сформованості вмінь; вміння, які припускають використання засвоєних знань з менеджменту в знайомій ситуації шляхом самостійного вибору та застосування типових методів та прийомів у вирішенні властивих для менеджменту ситуацій; вміння, які припускають використання засвоєних знань з менеджменту в якісно новій ситуації, шляхом пошуку та засвоєння власних оригінальних методів і прийомів у вирішенні властивих для менеджменту ситуацій. Кількісні показники результатів дослідно-експериментальної роботи дають підстави стверджувати, що ефективність сформованості вмінь в учнів експериментальних класів вища, ніж в контрольних.

На основі проведення дослідно-експериментальної роботи є всі підстави стверджувати, що апробовані нами методи навчання менеджменту учнями 10 - 11 класів загальноосвітньої школи: формують в учнів “смак успіху”; виховують впевненість у своїх силах; розвивають творчі здібності; формують узагальнені поняття; вчать аналізу і синтезу, порівнювати і співставляти, узагальнювати і систематизувати, а не навчати аналізу сукупності розрізнених фактів; розвивають в учнів цілісне бачення світу і ролі людини в

цьому світі, перетворювати всю одержувану інформацію в особистісно значиму для кожного учня.

У процесі дослідження пройшли апробацію та експертну оцінку методичні прийоми, що сприяють кращому засвоєнню учнями навчального матеріалу. До таких прийомів ми віднесли:

- 1) унаочнення логічних зв'язків між поняттями з основ менеджменту;
- 2) індивідуальний підхід до кожного учня, який відчував затруднення в процесі вивчення теми;
- 3) детальну розробку ділових ситуацій;
- 4) ретельний добір ролей при організації ділових ігор в процесі проведення практичних занять.

Узагальнені результати дослідно-експериментальної роботи дають підстави стверджувати про доступність учням розробленого в процесі дослідження змісту курсу за вибором “Менеджмент”, а запропонована методика ефективно сприяє його засвоєнню.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати проведеного теоретичного дослідження та дослідно-експериментальної роботи дають підстави зробити такі висновки і рекомендації.

1. Актуальність проблеми дослідження впливає із завдань, які вимагають від загальноосвітньої школи забезпечити необхідну якісну змістовну реформу загальної середньої освіти, спрямувавши її на виховання вільної, творчої, освіченої, підприємливої особистості. Вирішальна роль у виконанні цього завдання належить оновленому змісту трудової підготовки. Одним із напрямків реформування трудової підготовки старшокласників є вивчення основ менеджменту. Передусім це пов'язано з тим, що перехід до ринкової економіки викликав потяг молоді до конкурентної участі у ринкових справах, управлінській діяльності. Однак, швидкі соціальні зміни і кількісне поширення підприємницьких структур не вплинуло позитивно і на розвиток виробництва, і на формування та становлення особистості. Сьогодні невідкладним стало завдання цілеспрямовано готувати молодь до участі в економічній розбудові суспільства, в практичній управлінській діяльності.

2. Всебічний аналіз науково-педагогічної, економічної, соціальної літератури, різноманітних публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, узагальнення досвіду практичної роботи в школі дозволяє дійти висновку, що підготовка старшокласників до вивчення основ менеджменту (управлінської діяльності) є одним із пріоритетних і дійових засобів формування особистості нового типу: ділової, практичної, підприємливої, комунікабельної, творчої тощо. Зміни в економіці України, перехід до нових умов господарювання різко підвищують роль управлінської підготовки молоді як однієї з умов успішного виконання нею професійних функцій. Саме тому одним із завдань дослідження і було встановлення об'єму і характеру знань, необхідних для оволодіння основами менеджменту, теоретичне їх обґрунтування та експериментальна перевірка на доступність.

3. Покладена в основу навчання менеджменту програма передбачає формування в учнів дидактично обґрунтованої, логічно впорядкованої сукупності знань та умінь з менеджменту. Ця сукупність є чотирьохрівневою. Перший рівень визначає базовий навчальний матеріал, який визначає логічну структуру кожної навчальної теми програми. Кожна тема в свою чергу включає певну сукупність основного навчального матеріалу, який є наскрізним в межах даної теми. Основний навчальний матеріал в свою чергу поділяється на локальні навчальні поняття, які в свою чергу можуть бути визнані, як дидактичні одиниці для структурування навчальних занять. Покладена таким чином в основу програми ієрархія навчального матеріалу визначає його дидактичну супідрядність і створює належні основи для розробки технології навчання.

4. При виборі того чи іншого підходу до навчання зміст підготовки учнів з основ менеджменту передбачає диференціацію. Виходячи з цього, вчитель має можливість вносити корективи в зміни і доповнення щодо послідовності вивчення окремих розділів і тем.

5. Процес навчання менеджменту повинен включати проблемні та ігрові методи, спрямовані на формування позитивної мотивації старшокласників до вивчення основ менеджменту, на сприяння активізації навчання школярів, розвиваючи їх здібності та інтелектуальні вміння. Ефективність обраних методів навчання залежить від правильності та доцільності поєднання їх з традиційними методами, від ступеня реалізації дидактичних умов їх організації. Експериментальна перевірка ділових ігор виявила можливість їх адаптації до наших умов навчання менеджменту.

6. Розроблені в процесі дослідження зміст та методика навчання основам менеджменту пройшли дослідно-експериментальну перевірку. Результати педагогічного експерименту підтвердили доступність змісту та ефективність запропонованої методики викладання курсу “Менеджмент”, що доводить правильність теоретичних і науково-методичних підходів до їх розробки.

Проведене дослідження не претендує на всебічність висновків щодо вирішення проблеми вивчення старшокласниками основ менеджменту. Проте заради об’єктивності слід зазначити, що матеріали наших досліджень використані при розробці навчальної програми курсу за вибором “Менеджмент” (варіант на 68 годин), затвердженої Міністерством освіти і науки України.

На нашу думку спеціального дослідження потребують наступні питання: організація підготовки учнів з конкретного виду управлінської діяльності (виробничої, комерційної, фінансової і т. д.); організація реальної практичної управлінської діяльності учнів як у межах шкільного підприємства, так і на рівні міських чи регіональних управлінських структур; виявлення міжпредметних зв’язків курсу “Менеджмент” з іншими курсами та основами наук тощо.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Солоненко Н.С. Соціально-педагогічні аспекти підготовки молоді до управлінської діяльності // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – 1999. - №5. – С.167-169.

2. Солоненко Н.С. Специфіка професійної підготовки менеджера // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – 1999. - №1. – С.65-67.

3. Солоненко Н.С. Педагогічний менеджмент і метод самоконтролю // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – 1999. - №4. – С.49-54.

4. Солоненко Н.С. Ділові ігри в процесі вивчення менеджменту // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2000. - №13. – С.117-124.

5. Солоненко Н.С. Авторська програма з “Основ підприємництва та управлінської діяльності” для студентів педагогічних коледжів, рекомендована МО України, лист №1242 від 01.07.1998р. – Кременець, 1998. – 27с.

6. Солоненко Н.С. Основи підприємницької діяльності: Навчальний посібник. – Тернопіль, 1997. – 199с.(У співавторстві)

7. Солоненко Н.С. Інноваційні підходи у професійній підготовці молоді: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Кременець, 1998. – С.258-263.

АНОТАЦІЯ

Солоненко Н.С. Зміст і методика навчання менеджменту учнів 10 – 11 класів загальноосвітніх шкіл. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук із спеціальності 13.00.02 – Теорія та методика трудового навчання. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ, 2000.

У дисертації на основі історико-педагогічного аналізу розроблено зміст і структуру курсу за вибором “Менеджмент” як шкільного компонента загальної освіти, який побудований з врахуванням досвіду чотирьох основних шкіл управління (школа наукового управління, класичної, біхевіористської та кількісних шкіл) при збереженні провідної ролі класичної школи. Подальше вдосконалення знайшла методика навчання менеджменту із застосуванням комплексу активних методів навчання, серед яких провідне місце належить діловим іграм. Сформовано понятійний апарат навчального курсу “Менеджмент”, розроблено дидактичну модель цього курсу, яка об’єднує два блоки: основний – *змістовий*, який є складовою навчального плану, та доповнюючий – *процесуальний*, який забезпечує формування знань і умінь, розвиваючу і виховну спрямованість навчання. Основні результати дослідження знайшли втілення у розробці навчальної програми курсу за вибором “Менеджмент” для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, яка впроваджена в систему загальноосвітньої підготовки учнів шкіл міста Кременця (Тернопільська обл.) та міста Тернополя.

Ключові слова: трудове навчання, курс за вибором, менеджмент, управлінська діяльність, методика навчання менеджменту.

АННОТАЦИЯ

Солоненко Н.С. Содержание и методика обучения менеджменту учащихся 10 - 11 классов общеобразовательных школ. Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 Теория и методика трудового обучения. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. Киев, 2000.

В диссертации на основе всестороннего анализа изменений в экономической деятельности в Украине раскрыто социальное значение подготовки школьников к управленческой деятельности и показана сущность менеджмента как одного из направлений современного экономического образования. В результате изучения историко-педагогических подходов к пониманию управленческой деятельности разработано содержание и структуру курса за выбором “Менеджмент” как школьного компонента общего образования, который построен с учетом опыта четырех основных школ управления (школа научного управления, классической, бихевиористской и количественных школ) при сохранении ведущей роли классической школы. Обосновано, что содержание менеджмента как курса за выбором должно включать базовый минимум теоретических знаний и практических умений, необходимых в управленческой деятельности, определенных на основе всестороннего анализа разных форм и методов современного менеджмента. Проведенный в процессе исследования анализ источников и факторов отбора учебного материала курса за выбором “Менеджмент” позволил определить логику и построение его содержания как целостный процесс, который включает такие действия: определение структуры и содержания менеджмента на основании анализа соответствующего социального опыта; анализ и классификация видов и подвидов менеджерской деятельности с целью отбора важнейших для изучения в общеобразовательной школе; анализ менеджмента как направления экономической

деятельности с целью дальнейшей детализации элементов содержания обучения. В диссертации содержание обучения школьников основам менеджмента рассмотрено как систему, которая включает: 1) совокупность знаний, которые обеспечивают правильное понимание сути понятий, законов, принципов управленческой деятельности; 2) совокупность интеллектуальных, социальных и практических умений и навыков, которые содействуют эффективному решению конкретных заданий во время управленческой деятельности; 3) формирование социально-психологических качеств личности будущего управленца, которые должны быть основанием для реализации готовности заниматься управленческой деятельностью; 4) компоненты и опыт творческой деятельности и тому подобное. Сформирован понятийный аппарат учебного курса "Менеджмент", разработана дидактическая модель этого курса, которая объединяет два блока: основной - *содержательный*, который является составляющей учебного плана, и дополняющий - *процессуальный*, который обеспечивает формирование знаний и умений, развивающую и воспитательную направленность обучения. Основные результаты исследования нашли воплощение в разработке учебной программы курса за выбором "Менеджмент" для 10-11 классов общеобразовательных школ. Положенная в основу обучения менеджменту программа предусматривает формирование в учащихся дидактически обоснованной, логически упорядоченной совокупности знаний и умений по менеджменту. Эта совокупность является четырехуровневой. Первый уровень определяет базовый учебный материал, который определяет логическую структуру каждой учебной темы программы. Каждая тема в свою очередь включает определенную совокупность основного учебного материала, который является сквозным в пределах данной темы. Основной учебный материал в свою очередь разделяется на локальные учебные понятия, которые в свою очередь могут быть признаны, как дидактические единицы для структурирования учебных занятий. Положенная таким образом в основу программы иерархия учебного материала определяет его дидактическое соподчинение и создает надлежащие основания для разработки технологии обучения. Разработанная в процессе исследования программа внедрена в систему общеобразовательной подготовки учащихся школ города Кременца (Тернопольская обл.) и города Тернополя.

Обосновано, что методика обучения менеджменту базируется на психологических закономерностях познавательного процесса, на активных методах обучения, которые моделируют реальные процессы управления в разных сферах трудовой деятельности. В диссертации разработана методика обучения менеджменту с применением комплекса активных методов обучения, среди которых главное место принадлежит деловым играм. Экспериментально определено, что процесс обучения менеджменту должен включать проблемные и игровые методы, направленные на формирование положительной мотивации старшеклассников к изучению основ менеджмента, на содействие активизации обучения школьников, развивая их способности и интеллектуальные умения. Эффективность избранных методов обучения зависит от правильности и целесообразности сочетания их с традиционными методами, от степени реализации дидактических условий их организации. Экспериментальная проверка деловых игр раскрыла возможность их адаптации к нашим условиям.

Результаты исследования положены в основу разработки авторских учебных программ и методических разработок, которые нашли практическое применение в общеобразовательных школах, педагогических колледжах и внешкольных учреждениях Украины.

Ключевые слова: трудовое обучение, курс за выбором, менеджмент, управленческая деятельность, методика обучения менеджменту.

ANNOTATION

Solonenko N.S. Maintenance and pupils management teaching methods 10-11 of grades of of general education schools. Manuscript.

Dissertation on **winning** of scientific candidate degree of pedagogic sciences from speciality 13.00.02 Theory and methods of labour **teaching**. National M.Dragomanov pedagogical university, **Kyiv**, 2000.

In dissertation on base of historical-pedagogical analysis developed maintenance and course structure for choice "Management " as school component of general education. This component is completed with **taking account** of experience of four basic management (school of scientific management, classic, **behaviorist** and quantitative schools) attached to safety of leading role of classic school. Further perfection found a management **teaching** methods from by application of complex of active **teaching** methods, among which a leading **place** belongs to business plays. Formed a vehicle of sparring course "Management " developed a didactic model of this course, which leagues two blocks: basic, which **is** by constituent of sparring plan, but expletive *judicial*, which **provides** forming of knowledge and abilities, developing and educational orientation of **teaching**. The Basic research results found embodiment in development of sparring course program for choice "Management " for 10-11 **grades** of general education schools, which is inculcated into system of general education of Kremenec (town schools **pupils** preparation.) and Ternopil town.

Key words: labour **teaching**, course for choice, management,, administrative activity, management **teaching** methods.